

Milenko R. Vesnić

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

Niz činjenica ukazuje na značajnu ulogu Jevreja u razvoju srpske pozorišne umetnosti tokom 19. i 20. veka. U svim kreativnim aktivnostima vezanim za pozorišnu delatnost, Jevreji su imali eminentne predstavnike - glumce, pevače, reditelje, igrače, dirigente, dramske pisce, kompozitore, pozorišne kritičare, direktore, koreografe i upravnike.

U početku se pominjanje glumaca jevrejskog porekla uglavnom svodilo na putujuća pozorišta, da bi vremenom zauzimali sve značajnija mesta u stalnim teatrima i samom Beogradu. Prvo ime među veteranima putujućih pozorišta, koje nedvosmisleno ukazuje na jevrejsko poreklo je *Lavoslav Kon*,¹ glumac. Za njega se pouzdano zna da je nastupao u trupi Mihaila Pešića "Hajduk Veljko" osnovanoj 1883. godine, koja je radila sve do 1904. godine.

Kroz srpska putujuća pozorišta su još prošli *Dragutin Frajdenrajh-Veseljković*, *Josip Papo Papić*, *Radivoje Dinulović* /*Rudolf Benedikt*/ i *Fran Nojbauer-Novaković*. O njima se mnogo više zna, kao i o Karlu Remajju, najkontroverznijoj ličnosti na srpskim pozorišnim prostorima. Bio je upravnik nemačkog putujućeg pozorišta koji je 1867. godine želeo da u Beogradu osnuje stalno srpsko pozorište pod svojom upravom, ali je naišao na snažan otpor javnosti, uplašene od germanizacije pozorišta.

To je imalo direktni uticaj na donošenje odluke kneza Mihaila o izgradnji nove pozorišne zgrade na ruševinama Stambol kapije, zapravo današnjeg Narodnog pozorišta u Beogradu. Izvođenje radova je povereno arhitekti Josifu Štajnlehneru, prema planovima arhitekta Aleksandra Bugarskog, inače glasovitog jevrejskog preduzimača sa iskustvom iz Austrije.²

A što se tiče Remajja, on je postao jedan od najčuvenijih organizatora pozorišnog života u srpskim mestima u Austriji, kao što su Bečkerek, Novi Sad i Vršac. Tokom 1891. godine, u njegovoj trupi je igrala čuvena bečka jevrejska glumica *Marina Blum* u predstavi "Siromah Jonatan" koja je doživela ovacije Vojvođana.

Prva celovečernja operaska predstava u Beogradu 1910. godine bila je "Prodana nevesta" B. Smetane. Izvedena je u sali sadašnjeg bioskopa "Balkan". Izveli su je članovi Srpsko-jevrejskog pevačkog društva. Solisti su bili Ofilija Kaljević (Marženka), Glišić (Jenik), David Levi (Kecal) i Moric J. Levi (Vajek).

1 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta", Niš, 1936.

2 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979.

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

Trebalo bi još napomenuti da trenutno deluje još tridesetak značajnih pozorišnih stvaralaca, uglavnom u Beogradu. Nisu uneseni u ovaj prilog, s obzirom na to da su još živi i aktivno rade, pa bi bilo nepotpuno prikazati njihov rad u 1997. godini.

DRAGUTIN FRAJDENRAJH VESELJKOVIĆ **/1862-1937/**

Čuveni glumac, reditelj i upravnik pozorišta, Dragutin Frajdenrajh Veseljkić, bio je sin utemeljivača hrvatskog pozorišta i dramskog pisca Josifa Frajdenrajha, čiji se komad sa pevanjem "Graničari" sa uspehom prikazivao po Srbiji, Hrvatskoj i Bosni.³ Porodica Frajdenrajh poreklom je iz Nove Gradiške, odakle se preselio u Karlovac, a zatim u Zagreb. Dragutin je 1882. godine igrao u zagrebačkom Starom teatru, a od 1889. do 1900. godine u putujućim trupama F. Iličića, I. Popovića i Đ. Protića po Srbiji i Vojvodini, a zatim sa sopstvenom trupom. Potom prelazi u Zagreb, gde je u Hrvatskom narodnom kazalištu igrao do duboke starosti 1933. godine. Kao glumac i reditelj je uspešno gostovao u Sofiji i Plovdivu.⁴

HAJIM TESTA **/1873-1941/**

Imao je šansu da postigne veliku slavu, ali je napustio pozorište u svojoj tridesetoj godini. Glumom se bavio desetak godina. Prva pisana potvrda o njegovom scenskom radu je iz 1897. godine, kada je postao član niškog pozorišta "Sindelić". Do tada je već stekao potrebno iskustvo u trupama Lj. Stanojevića i K. Delinija. U "Sindeliću" je igrao do 1902. godine, kada prelazi u trupu Đ. Protića i 1904. godine konačno napušta pozorište.⁵

Zbog lepe pojave, jakog temperamenta i pravilne dikcije, spadao je među najbolje mlađe glumce svoje generacije. To je bio razlog da ga je Narodno pozorište u Beogradu u više mahova pozivalo na gostovanje u ulozi Rajfa u "Ratu i miru" M. Šentana. Igrao je je još Stanoja Glavaša, Miloša Obilića i niz glavnih uloga koje su dodeljivane samo pozorišnim prvacima.

Ubijen je 1941. u 68. godini života na beogradskom Sajmištu.⁶

RADIVOJE DINULOVIĆ **/Rudolf Benedikt/** **/1880-1941/**

Radivoje Dinulović je bio veoma dobar glumac, koristan reditelj i sposobni pozorišni rukovodilac. U Narodno pozorište u Beogradu je stupio 1897. godine. Ali, mladi glumac je

3 "Hrvatsko narodno kazalište", Zagreb, 1968. Enciklopedijsko izdanje.

4 Ibidem

5 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta", Niš, 1936.

6 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979.

MILENKO R. VESNIĆ

bio čovek nemirnog duha, željan akcije. Zato je 1907. godine napustio Beograd i otišao u tek osnovano osječko Kazalište⁷

Od 1913. do 1914. on je u Dubrovniku, a po izbijanju Prvog svetskog rata, kao građanin Srbije biva interniran u koncentracioni logor za Srbe u Nežideru. Dve godine kasnije, Austrijanci ga puštaju iz logora, jer je njegova žena Slava bila državljanka Austro-Ugarske. Postaje član varaždinskog Narodnog kazališta /1916-1917/, da bi potom, sa glumcima Nikolom Hajduškovićem i Franom Nojbauerom, osnovao Bosansko-Hercegovачko pozorište. Davali su predstave u Sarajevu, Crnoj Gori, Dalmaciji i Vojvodini.

Posle sloma Austro-Ugarske imenovan je za prvog upravnika Narodnog pozorišta u Osijeku. Zatim odlazi u Bitolj /1920/ za umetničkog rukovodioca i reditelja. Dve godine provodi u Sarajevu, a na proleće 1922. godine se nalazi u Subotici. Ministarstvo je koristilo njegove organizatorske sposobnosti, pa je 1927. godine osnovao Narodno pozorište u Leskovcu, a 1930. je imenovan za upravnika niškog Narodnog pozorišta Moravske banovine. Na kraju lutanja, stiže u Kragujevac /1935-1938/, posle čega konačno biva penzionisan.

Razvijajući se u vrsnog pozorišnog rukovodioca, Radivoje Dinulović je uporedo sticao zavidno rediteljsko iskustvo. U najbolje se ubrajaju njegove režije "Rodoljubaca", "Izbiračice", "Pokondirene tikve", "Puti oko sveta" i "Običnog čoveka" u domaćem repertoaru, i u stranom "Žena vrag" Šehnera, "Moral gospođe Dulske" G. Zapoljske i Strinbergovog "Oca".⁸

Bio je i vrlo talentovan glumac. Omalen i prilično smešne spoljašnjosti, bio je preodređen za komične uloge.

Kada su nacisti okupirali Srbiju, sklonio se u Vrnjačku Banju. Ali, teško je podnosio teret neizvesnosti, jer nije znao šta mu je sa kćerkom i sinom. Ne želeći da ga gestapovci otkriju, odlučio je da sam sebi prekrati život i obesio se.⁹

MILA DINULOVIĆ-VELIČKOVIĆ /1910-1943/

Najpoznatiji beogradski knjižar i izdavač do Drugog svetskog rata, *Geca Kon*, koga su nacisti ubili na beogradskom Sajmištu 1941. godine, osnovao je godinu dana pred rat Fond za nagrađivanje istaknutih kulturnih stvaralaca. Fond je nosio ime "Akademija sedam umetnosti". Prvi i jedini laureat ove nagrade bila je Mila Dinulović-Veličković, kći Radivoja Dinulovića.¹⁰ Nagradu je dobila posle odigrane uloge Petrunjele u "Dundu Maraju" u beogradskom Umetničkom pozorištu.

7 Ibidem.

8 Ibidem.

9 Predrag Dinulović "Memoari", (neobjavljeni) u Muzeju pozorišne umetnosti Srbije u Beogradu

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

Prvi put je zaigrala u Sarajevu kao dete /1921-22/. Bila je glumica u Subotici i Bitolju /1925-1930/, Nišu /1930-1933/, Novom Sadu /1934-1936/, Skoplju /1937-38/, opet u Novom Sadu /1938-39/ i ponovo u Sarajevu /1939-40/. Tada prelazi u Umetničko pozorište, a potom u Narodno pozorište u Beogradu /1940-41/. Po dolasku nacista, odlazi u šumu sa suprugom Miloradom Veličkovićem, da bi izbegla hapšenje kao Jevrejka. Hvataju ih četnici 1943. godine u Sandžaku i likvidiraju.¹¹

Od oca je nasledila talenat i ljubav prema pozorištu. Za kratko vreme je ostvarila veoma uspešan uspon u karijeri, kako u dramskom, tako i u komičnom repertoaru. Zapažena je kao Skampolo u istoimenom delu D. Nikodemija, Peg, u "Peg srce moje" H. Manerzea, Eliza Dulitl u Šoovom "Pigmalionu" i Sremčeva Zona Zanfirova. Najuspešnija je bila u delu Joakima Vujića "Ljubavnaja zavist čerez jedne cipele", "Dundu Maroju" i "Zloj ženi".¹²

SLAVKA KOS-MIHAILOVIĆ /1913- ?/

Stvaralački nadahnutu, raznovrsna u izrazu, predodređena za tumačenje likova stradalica, sa impresivnim izražavanjem duševne patnje, ostavila je duboki utisak na kritiku i publiku.¹³ Za takve ocene treba zahvaliti ulogama Ofelije u "Hamletu", Ane Mates u "Maturi", Sestre Anđelike u "Gospodi Glembajevima", Berte u "Cvrčku na ognjištu", Laure u "U agoniji" i mnogim drugim odigranim ulogama u Novom Sadu. Ali, i dotle stečenom iskustvu u Zagrebu, Beogradu i Osijeku, te studijama u Beču, Berlinu i Parizu.¹⁴

Iz Novog Sada, gde je igrala od 1936. godine, ona prelazi u beogradsko Umetničko pozorište, gde je 1941. godine, igrajući Lizu u "Krajcerovoj sonati", zablistala punim sjajem. Ali, ubrzo je izbio rat i mlada Jevrejka, Slava Kos, zauvek nestaje sa pozorišne i životne scene.¹⁵

RAHELA FERARI /Rožika Frajnd/ /1911-1994/

"Delujući često iz drugog plana, u manjim ulogama Ferarijeva je svojom kreacijom izbijala u prvi red, ostajući najčešće upamćena među najzapaženijim interpretatorima dela u kome je učestvovala. Njeno jednogodišnje usavršavanje u Budimpešti ubrzalo je njen umetnički rast koji je došao do punog izražaja u Umetničkom pozorištu u Beogradu pre Drugog svetskog rata, a posle rata u Srpskom narodnom pozorištu i Jugoslovenskom dramskom pozorištu, ali i na filmu i televiziji nizom briljantnih kreacija..."¹⁶.

10 R. Radojković "Umetničko pozorište u Beogradu", Teatron, XII 1991.

11 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979.

12 Ibidem.

13 Dr Z.T.Jovanović "Narodno pozorište Dunavske banovine", Beograd-Novi Sad, 1996.

14 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979.

15 R. Radojković "Umetničko pozorište u Beogradu...", Teatron XII 1991.

16 Dr Z. T. Jovanović "Narodno pozorište Dunavske banovine", Beograd-Novi Sad, 1996.

MILENKO R. VESNIĆ

Sa suprugom Aleksandrom Stojkovićem, angažovana je u julu 1940. godine u Umetničkom pozorištu. Odmah joj je poverena uloga Sultane u "Zloj ženi" koju je igrala prvi put na gostovanju u Kragujevcu, a zatim 9. jula u Beogradu, na otvaranju prve letnje pozornice kod Sahat kule na Kalemegdanu. A 14. jula, na istom mestu je odigrala Staricu u "Mandragoli" uz Milana Barića /Moša Beraha/ koji je igrao Kalimaka. Pošto je Blaženka Katalinić napustila Umetničko pozorište, ona 20. septembra "uskače" u ulogu Lukrecije u "Dundu Maroju".¹⁷

Za nju je nekadašnji bard novosadske scene Stanoje Dušanović napisao: "*Rožika Frajnd* je Jevrejka. Rodila se u Zemunu...Bila je vaspitačica, odnosno dadilja u jednoj jevrejskoj kući u Senti...Došla je u pozorište slučajno. Njen brat od tetke *Lajoš Lajner*, rekviziter u novosadskom pozorištu, doveo je u gledalište da se zagreje...Počela je da statira u pozorišnoj sezoni 1930-31, a već u sezoni 1931-32 je vidimo kao člana. Ona uzima kao ime u pozorištu: *Rahela Ferari*, koje i danas nosi". Pored likova u drami, ona je u početku bila subreta u operetama.¹⁸

Po svim stručnim ocenama Rahela Ferari je bila jedna od najboljih jugoslovenskih karakternih i karakterni-komičnih glumica posle Drugog svetskog rata.

MILAN BARIĆ /Moša Beraha/ /1915-1995/

U srpskoj javnosti je bio poznat pod imenom Milan Barić. "Kum" mu je bio književnik Veljko Petrović. Predložio mu je da, zbog opasnosti od nacizma, uzme srpsko ime. U Umetničkom pozorištu, gde počinje njegova plodna scenska karijera, opisan je kao "mlad glumac, pun šarma, modernog senzibiliteta i intelektualac u pravom smislu. Imao je lep glas, dikciju i scensku kulturu. Poznao je moderne scenske izraze koji su pred Drugi svetski rat nicali u Evropi i unosio u pozorište nov, svež duh".¹⁹

Rođen je u Skoplju, maturirao u Beogradu, uporedno studirao pravo i glumačku školu, u kojoj je diplomirao 1936. godine. U Umetničkom pozorištu angažovan je kao glumac i reditelj. Bio je glumac i reditelj u pozorištima oficirskih zarobljeničkih logora u Nemačkoj. Po povratku iz ropstva, počeo je da radi u Novom Sadu, a ubrzo je postavljen za reditelja i upravnika Narodnog pozorišta u Pančevu /1946-48/, odakle se vraća u Novi Sad za reditelja i direktora drame /1948-51/.

Sa suprugom Ivankom Dimitrijević-Barić, mladom glumicom, iseljava se u Izrael /1951-1956/. Međutim, nije uspeo da radi u pozorištu, već se bavio pekarskim zanatom. Zato se vraća u Jugoslaviju u Užičko pozorište. Potom prelazi u Zenicu /1961-1964/ i na kraju

17 R. Radojković "Umetničko pozorište u Beogradu...", Teatron XII 1991.

18 S. Dušanović "Uspomene", rukopis u Muzeju pozorišne umetnosti Vojvodine u Novom Sadu.

19 R. Radojković "Umetničko pozorište u Beogradu...", Teatron XII 1991.

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

karijere u zrenjaninsko pozorište "Toša Jovanović", u kome radi i posle penzionisanja 1979. godine. Smatran je jednim od vodećih reditelja. Posebno se istakao režijama "Varvara" M. Gorkog, "Pigmaliona" B. Šoa, "Ujka Vanje" A. Čehova, "Seoske učiteljice" S. Rankovića i "Livnice" Ota Bihalji Merina.²⁰

ARON BERAHA BEZIMENI /1921- ?/

Da nije bilo okupacije Jugoslavije 1941. godine i progona Jevreja, autor pozorišnog komada "Krik života" imao bi šansu za afirmaciju kao dramski autor. Premijera komada je održana 30. oktobra 1940. godine, a sedam meseci kasnije je počeo aprilski rat. Mladi autor, inače student beogradskog Univerziteta, uspeo je da na vreme emigrira u Ameriku.²¹

Za to kratko vreme, mladi autor je ustalasio pozorišni život u Beogradu, u vreme kada je dramsko stvaralaštvo u jugoslovenskoj prestonici dosegalo evropske domete. Bio je vrlo načitani i sklon pisanju. Bio je sin čuvenog pukovnika Berahe, heroja balkanskih i Prvog svetskog rata. Rođen je u Pančevu, gde je i maturirao. Svoju dramu je napisao pod uticajem Luidija Pirandela. U dramaturškom smislu bio je to potpuno originalni dramski tekst.

JOSIP /PAPO/ PAPIĆ /1881-1927/

Smatraju ga jednim od najvećih jugoslovenskih glumaca. Po rođenju Beograđanin, svoju karijeru je počeo u gotovo isto vreme kada i Radivoje Dinulović u beogradskom Narodnom pozorištu. Pošto nije bio zadovoljan svojim položajem u prestoničkom teatru, i zbog patrijahalnih shvatanja u jevrejskoj porodici koja se nije mirila s njegovim izborom poziva, on odlazi u niško pozorište "Sindelić". Zna se da je 1899. godine nastupio u Zaječaru u ulozi Askanija Petručija u "Lukreciji Bordžiji".²²

Posle te uloge dobija stalni angažman u prestoničkom pozorištu. Ali, 1901. godine odlazi u putujuću trupu Đ. Protića, sa kojom je prešao u Austriju. Postaje 1907. član Narodnog kazališta u Osijeku, kada i Dinulović. Uprava zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta ga je angažovala 1909. godine. U njemu je ostao punih 18 godina, do svoje prerane smrti.

Veliki scenski stvaralac, reditelj i glumac, po položaju prvak drame HNK, podjednako je uspešno tumačio "najoprečnije likove, najraznovrsnijih autora, počevši od klasike, pa do danas zaboravljenih pisaca". Najviši nivo je postigao ulogom Davida Štrpca u "Jazavcu pred sudom", maestralno je tumačio Merkadea, Osipa u "Revizoru", Smail-agu, Heroda u

20 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979

21 Ibidem.

22 "Hrvatsko narodno kazalište", Zagreb, 1968. Enciklopedijsko izdanje

MILENKO R. VESNIĆ

"Salomi", Varvika u "Ivani Orleanskoj", a najsavršenije kir Janju u istoimenoj komediji koju je sam režirao.²³

FRAN NOJBAUER NOVAKOVIĆ
/1883-1957/

Fran Nojbauer je najveći ugled stekao kao član beogradskog Narodnog pozorišta, mada je po rođenju Zagrebčanin i karijeru je počeo kod Frajdenrajha u Karlovcu /1901/, a zatim se priključio putujućoj trupi Dragoljuba Mihajlovića-Čika Miše, i sa njom (1905) prešao u Srbiju. Tada je postao član niškog "Sindelića" i prvi put igrao pod prezimenom Novaković.

Bio je dobrovoljac u srpskoj vojsci, ali ga Austrijanci 1916. zarobljavaju, pa je u Zagrebu osuđen kao dezertar. Uz pomoć Frajdenrajhovitih je posle dve godine zatvora pušten, pa je stupio u Pozorište Bosne i Hercegovine sa Dinulovićem i Hajduškovićem. Tada je, igrajući u Mostaru, Stocu, Dubrovniku i Splitu, skrenuo pažnju kritike i publike ulogom Hljestakova u "Revizoru". Došavši u Sarajevo "postiže fazu umjetničke zrelosti...Svuda je više nego uspješan, neponovljiv...i postaje ljubimac cjelokupne sarajevske pozorišne kritike".²⁴

Zato je angažovan u beogradskom Narodnom pozorištu /1929/ u kome ostaje do karaja radnog veka. Posle Otela, Hamleta, Kreonta, Skapena, Neznamova i ostalih glavnih uloga u sarajevskom pozorištu, u Beogradu je dugo čekao pravu šansu. Dobio ju je /1937/ ulogom Janika u Vernerevom delu "Na santi leda" i dokazao da je nenadmašan glumac. "Bilo je mnogo heroja na našim daskama, ali je malo ko umeo da tako igra mukotrpnog malog čoveka..."²⁵

Nacističku okupaciju je preživio skriven kod porodice svoje supruge. Ali, odmah po oslobođenju, ponovo igra na prestoničkoj sceni. Ostaće zlatnim slovima upisan u istoriju srpskog pozorišta ulogom Androklesa u "Androklesu i lavu" B. Šoa u režiji dr Huga Klajna kojom je 9. februara 1952. godine proslavio 50-godišnjicu umetničkog rada i "...postigao još jedan visoki stvaralački domet..."²⁶

VERA NOVAKOVIĆ-ODANOVIĆ
/1919-1984/

Posle završenog Dramskog studija /1940/ angažovana je u Umetničkom pozorištu u Beogradu. Rat je provela skrivajući se sa ocem, a 1945. godine je angažovana u drami Narodnog pozorišta u Beogradu u kome ostaje kratko da bi 1948. prešla u pozorište "Boško Buha", na čijoj sceni je igrala do penzije.

²³ Ibidem.

²⁴ B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979.

²⁵ Ž. Vukadinović "Politika", 23. novembar 1937.

²⁶ "Republika", 12. februar 1952.

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

Prva značajnija uloga u tom pozorištu joj je bila Marta, Zganarelova žena u Molijerovoj komediji "Silom lekar" /1954/, a u istoriji "Boška Buhe" je zabeleženo da je ulogu Babe-Vile u "Bajci o caru i pastiru" odigrala više od 300 puta. Za ovu ulogu u režiji Miroslava Belovića je zapisano da je igrala "u najlepšem stilu prilagođenom deci".²⁷

PREDRAG DINULOVIĆ /1917-1991/

Poznati jugoslovenski reditelj i upravnik pozorišta, Predrag Dinulović, u svemu je nasledio oca Radivoja /Rudolfa Benedikta/. Po kratkom igranju u putujućim pozorištima, završio je Odsek glume pri beogradskoj Muzičkoj akademiji. Kao mlad rezervni oficir rat je proveo u ropstvu. Tada je u zarobljeničkim pozorištima počeo svoje glumačko i rediteljsko delovanje. Po povratku iz logora, odmah je postao upravnik niškog Narodnog pozorišta /1945-1949/.

Najduže u kontinuitetu je radio, kao najbolji upravnik svih vremena, u Beogradskom dramskom pozorištu /1950-1964/ i kao reditelj. Zatim je bio reditelj i direktor drame u Somboru i Banjaluci, da bi radni vek završio u beogradskom Narodnom pozorištu /1974-1978/. Postigao je do tada nezapamćen uspeh režijom dela "Smrt trgovačkog putnika" A. Milera /1951/, a režijom Krležinog "Vučjaka" /1953/ se "...svrstao u red naših najboljih reditelja..."²⁸.

Uspešne su mu još bile i režije komada "Dvanaest gnevni ljudi" R. Rouza, "Ukročena goropad" V. Šekspira i "U logoru" M. Krleže. Bio je sposoban rukovodilac i reditelj sa postavkama moderne dramaturgije.

LOLA HAS /1914-1942/

U Narodno pozorište u Beogradu je došla iz Osijeka sa 19 godina posle početnih iskustava u tamošnjem Kazalištu. U drami centralnog pozorišta /1933-1938/ iskazala se kao "darovita, osećajna i inteligentna dramska glumica sa najvišim smislom za naivke i sentimentalke", a u predstavi "Lepeza ledi Vindrmur" bila je "jedina Engleskinja!"²⁹

Posle Beograda vratila se u Osijek, a po uspostavljanju ustaške vlasti priključila se partizanima. Pošto je zarobljena 1942. godine, kao Jevrejku su je poslali u Jasenovac, gde je ubijena.³⁰

27 B. Glišić, NIN, 16. februar 1958.

28 B. Glišić, NIN, 1. mart 1953.

29 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979.

30 Ibidem.

MILENKO R. VESNIĆ

SLAVKO LAJTNER
/1904-1943/

Po završetku studija u Nemačkoj kod Maksa Rajnharta, angažovan je u Osijeku /1934-1937/ kao glumac i reditelj. U sarajevskom pozorištu radi tokom sezone 1938-39, pa prelazi u Novi Sad, gde ostaje do početka aprilskog rata, kada se sklanja u Osijek. Iako ga je brat Ivo Lajtner-Jakšić nagovarao da zajedno odu u partizane, on na to nije pristao, pa je 1942. uhvaćen i ustaše su ga ubile godinu dana kasnije.

Posebno se istakao režijom "Krug kredom" A.H.Klaburda pokazujući Rajnhartovske sklonosti za eksperiment.³¹ Takođe se iskazivao novim idejama u režiji "stilskim osobinama postupka i stilizacijom dekora, dominacijom svetlosnih efekata, inventivnim, ali pomalo geometrijskim mizanscenom".³² U svim svojim režijama je i igrao.³³

Bio je glumac "osećajno topao i neposredan".³⁴ Na novosadsku scenu je preneo svoju sarajevsku režiju "Krug kredom" i postavio Šekspirov "San letnje noći", "Razbojnike" i "Spletku i ljubav" F. Šilera, i Šoovu "Svetu Ivanu" veoma uspešno i originalno.³⁵

GRETA KRAUS-ARANICKI
/1897-1956/

Velika zagrebačka dramska umetnica i prva žena reditelj, počela je karijeru kao operna primadona u rodnom Osijeku. Ali, posle nesrećne operacije u Beču, gde je ranije studirala pevanje, ostala je "bez glasa". Zato je odlučila /1922/ da se u osječkom Kazalištu posveti glumi. I ne samo što je postala prvakinja drame, već je ubrzo angažovana u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu i postala rediteljka na glasu.

Nadaleko su bile poznate njene inventivne postavke Fodorove "Mature" i "Misije Perkinsa u zemlji boljševika". Muž joj je bio Srbin *Aleksandar Aranicki*, poznat kao dramaturg Nušićevog "Opštinskog deteta" i Hašekovog "Dobrog vojnika Švejka". Po dolasku ustaša na vlast, 1941. godine, pobjegli su u Beograd, što je nju spasilo holokausta. Po oslobođenju vraća se u Zagreb gde je nastavila da radi u HNK.³⁶

31 Dr J. Lešić "Pozorište između dva rata", Sarajevo, 1980.

32 Ibidem.

33 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979.

34 Ibidem.

35 Dr Z. T. Jovanović "Narodno pozorište Dunavske banovine", Beograd-Novi Sad, 1996.

36 "Hrvatsko narodno kazalište", Enciklopedijsko izdanje, Zagreb, 1968.

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

AVRAM ANDEL DIMIĆ /1876- ?/

Beogradski Jevrejin sa Dorćola, bio je toliko dobar pozorišni sufler, da je o njemu Ljudevit Galic pisao kao o "kralju šaptača". Počeo je kao putujući glumac u trupi M. Pešića /1891/, ali ubrzo dobija angažman u Srpskom narodnom pozorištu u Novom Sadu, gde su ga zvali Avram Dorćolac. Vraća se u Narodno pozorište u Beogradu, odakle prelazi /1909/ u zagrebačko Hrvatsko narodno pozorište u kome ostaje do penzionisanja /1933/ i pošto je bio cionistički nastrojen, odmah odlazi, iako u podmaklim godinama, da živi u tadašnjoj Palestini.

U Zagrebu je 15. aprila 1930. godine proslavio 35-godišnjicu umetničkog rada ulogom gospodina Žike u Nušićevom "Sumnjivom licu" i pokazao da je dobar glumac, koliko i šaptač.³⁷

DR ERIH HECL /HETZL/ /1899-1944/

Dr Erih Hecl je angažovan u beogradskom Narodnom pozorištu /1933-34/ kao reditelj Opere, izbeglica iz Trećeg rajha, doktor muzikologije i pozorišni reditelj koji se dotle već iskazao u Kelnu, Rimu i Burgteatru u Beču. Bio je "izuzetna ličnost u svojoj erudiciji, opštoj obaveštenosti, radnim navikama i po talentu. Njegovo delovanje na našoj sceni bilo je vrlo korisno, plodno i od podjednakog značaja za oba ansambla. U Drami se kao izuzetne pamte njegove inscenacije "Koriolana" i "Bure" Šekspira, Šilerov "Don Karlos" i Čapekova "Bela bolest"..."³⁸

Inače, u Beograd je došao na preporuku poznatog operskog kompozitora *Ermana Volfa Ferarija*, da bi režirao operske predstave. Ali, kada je za direktora Drame postavljen Radoslav Vesnić, Erih Hecl preuzima i rad u Drami, gde se iskazuje kao uspešni sledbenik Maksa Rajnharta, koji je pridavao izuzetni značaj fantaziji, nesvakidašnjim scenskim rešenjima i svetlosnim efektima.³⁹

Kao izuzetne smatraju se njegove režije "Veselih žena vindzorskih" kojima je "nagovestio svoj veličanstveni opus i vrlo brzo se svrstao u sam vrh uz Gavrilovića, Gavelu, Rakitina, Kulundžića i Stupicu. Velikim režijama se smatraju još opere Ermana Volfa Ferarija "Četiri grubijana", Vagnerov "Holandarin lualica", Masneov "Don Kihot", "Hofmanove priče" Ofenbaha, Glukov "Orfej i Euridika" te Vagnerov "Tanhojzer", a u Drami "Gopsak" Balzaka, "Sluga dvaju gospodara" Goldonija i Šekspirov "Koriolan".⁴⁰

Za vreme nacističke okupacije su ga krili srpski umetnici. Tada je vodio ilegalnu glumačku školu koju su prošli Olivera i Rade Marković, Renata Ulmanska, a kurs režije poznati

37 Ibidem.

38 A. Radovanović "Pregled istorije Narodnog pozorišta u Beogradu 1868-1993", Beograd, 1994.

39 Ibidem.

40 Arhiv pozorišnog muzeja Srbije u Beogradu.

MILENKO R. VESNIĆ

beogradski fudbaler Petar Radovanović. U stanu glumice Blaženke Katalinić je režirao Ibzenovu "Noru" kojom je trebalo da se otvori prva sezona u oslobođenom Beogradu.⁴¹ Nažalost, nije doživio oslobođenje, jer je poginuo u savezničkom bombardovanju 1944. godine.

DR PAVLE ŠEBEŠČEN /1909-1941/

Somborski Jevrejin Pavle Šebeščen doktorirao je pravo u Zagrebu i bio sudija u Ražnju. Ali, 1939. se pročuo po uspehu njegovog komada "Večna mladost" u pariskom pozorištu "Šari de Rošfor". Ovo delo je prikazano i na scenama Beograda, Niša, Sombora i Novog Sada, kao i komad "Evica u gradu" koji je sam režirao, jer je 1940. godine angažovan kao reditelj Narodnog pozorišta Dunavske banovine. U svojim komadima u Novom Sadu je i igrao.

Na srpskim scenama su postavljena njegova dela tek posle izvanrednih kritika u pariskoj štampi. Njegov rediteljski i glumački rad je bio kratkog veka, jer su ga nacisti ubili 1941. godine.⁴²

ISAK ARMIDI

O njemu se zna samo da je bio jevrejski operski pevač, tenor, koji je svojim pionirskim delovanjem doprineo da Opera u Beogradu postane ravnopravna Drami. Radio je u Narodnom pozorištu u Beogradu /1920-1922/, i isticao se "dosta svežim dramskim tenorom" kao Rodolfo u "Boemima", Kanio u "Paljačima", Kavaradosi u "Toski" i Verter u istoimenoj Masneovoj operi.⁴³

Stigao je iz inostranstva sa grupom umetnika iz Rusije 1920. godine i bio glavna snaga Opere, pevajući već pripremljene partije Don Hozea u "Karmen", Vojvodu od Mantove u "Rigoletu" i Pinkertona u "Madam Baterflaj".⁴⁴ Preživeli u holokaustu ga se sećaju kao vernika koji je pevao u sefardskoj Sinagogi u Beogradu.

LEON LAV ZINOVJEV /1876-1927/

Došao je sa "belom" emigracijom u Beograd preko Italije. Pevao je "prve uloge prvog faha između dva rata". Bio je "najbolji ruski pevač u beogradskoj Operi", a rođen je u Ucianu u Kovenskoj guberniji u Litvaniji. U Operi je pevao od 27. avgusta 1921. do juna 1926, kada

41 Ibidem.

42 Dr Z. T. Jovanović "Narodno pozorište Dunavske banovine", Beograd-Novi Sad, 1996.

43 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979

44 Ibidem.

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

ga je ophrvala bolest. Pre toga je pevao u Odesi, Kijevu, Sankt Petersburgu, Moskvi, Kazanu i Irkutsku. Takođe u Madridu, Beču, Londonu, Buenos Ajresu i Njujorku.

Bio je dramski tenor izuzetnog dijapazona i pevao Fausta, Kania, Vojvodu od Mantove, Manrika /"Trubadur"/, Kavaradosija, Hermana /"Pikova dama"/, Fausta i Eleazara /"Jevrejka"/. Njegov doprinos beogradskoj Operi bio je izuzetno veliki.⁴⁵

Umro je za vreme bogoslužjenja u beogradskoj Sinagogi 3. jula 1927. godine.

BLANKA KEZER /1908-1936/

Rođena je 3. novembra 1908. u Baracnošu /Rumunija/, gimnaziju završila u Sarajevu, a Muzičku akademiju u Beču. Bila je "inteligentna, vrlo lepe pojave, jakog, ženstvenog temperamenta, darovita glumica, sa vrlo zvučnim lirskim sopranom..." Kritika je pozdravila njenu pojavu kao Koštane Petra Konjovića /1931/. Pevala je još Sofiju u "Verteru", Margaretu u "Faustu", Pamina u "Čarobnoj fruli", Mizetu u "Boemima", robinju Krobilu u "Tais", Moran i niz drugih nosećih partija, izazivajući divljenje kritike i publike.

Ali, kasnije dolazi do krize, i ona gubi glasovnu snagu i svežinu. Jer, "ova darovita glumica i perspektivna pevačica doživljava intimnu ljubavnu dramu" koja je bila glavni razlog depresije "operske primadone u vreme najvećeg uspona beogradske Opere, za koji je imala nesumnjive zasluge", te je u 28. godini izvršila samoubistvo.⁴⁶

Beogradska Opera i Balet su u to vreme, između dva rata, ostvarivali značajan uspon, zahvaljujući i grupi jevrejskih umetnika, koji su duže ili kraće delovali na sceni Narodnog pozorišta. To su bili dirigent *Jozef Krips* /1902-?/, dirigent i kompozitor *Alfred Pordes* /1907-1941/, solista na violi *dr Leon Bistinger* i posle Drugog svetskog rata sjajan kompozitor *Bruno Najs/ Bjelinski* /1909-1992/.

Sarajlija Pordes je u Beogradu nastupao pod imenom *A. Pordes Srećković* /1922-1941/, sa prekidom u jednoj sezoni /1927-28/ i smatran je izuzetnim majstorom horskog dirigovanja, ali i rukovodiocem velikog orkestra Opere. Pordes je bio predani i vrlo plodni kompozitor scenske muzike, te prvih opereta za srpsku scenu "Mis Ganimed" /1929/ i "Bosanska ljubav" /1936/ koje su doživele veliki uspeh kod publike. U Beogradu je, pred aprilski rat, uspešno izveden njegov balet "Oganj u planini" /1941/. Pretpostavlja se da su ga nacisti ubili na beogradskom Sajmištu, odmah po osnivanju ovog koncentracionog logora.⁴⁷

J.Krips je došao iz Beča posle anšlusa nemačkih nacisti i proveo kao dirigent Opere samo jednu sezonu, na putu za Palestinu. "Sve predstave koje je dirigovao, bilo da je reč o nemačkom, italijanskom ili slovenskom repertoaru, bile su svečanost i slavlje za Kuću,

45 Ibidem.

46 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta...", Beograd, 1979.

47 Ibidem.

MILENKO R. VESNIĆ

uživanje i radost za slušaoc⁴⁸. On je već bio proslavljeni dirigent bečke Filharmonije i Državne opere, pa je razumljiv uspeh koji je je postigao u Beogradu /1938-39/.

I *dr Leon Bistinger* je u Beograd stigao kao visokoobrazovani muzičar. Bežao je pred nacistima, a Beograd mu je bila prolazna stanica /1931-1940/ na putu za Palestinu. Zna se da je u tome uspeo, kada se iz Italije, posle pada fašizma, prebacio u Kairo, a odatle u Jerusalim. Njegov rad u beogradskom Narodnom pozorištu je bio koristan, s obzirom na veliko umetničko iskustvo soliste na violi, što je uticalo na poboljšanje umetničkog nivoa operorskog orkestra.⁴⁹

Rođen u Trstu, a po sopstvenoj želji sahranjen na otoku Silbi, *Bruno Bjelinski* je bio vrhunski jugoslovenski kompozitor, čija su dela izvođena posle Drugog svetskog rata u Beogradu. Komponovao je opersku i baletsku muziku, kao i orkestarske kompozicije. Na beogradskoj sceni mu je izveden balet "Petar Pan" /1969/ i opera "Orfej dvadesetog veka" /1981/. Dobio je nagradu za životno delo Saveza društava "Naša deca" /1965/, kao prvi laureat u zemlji.⁵⁰

U Beogradu i Novom Sadu je delovao dirigent, profesor *Rikard Švarc* /1897-1942/. Bio je profesor i pomoćnik direktora beogradske Muzičke škole "Stanković" /1926-1937/. Ali, istovremeno je dirigovao u Beogradskoj opereti sa Alfredom Pordesom i Josifom Rajhenićem. Od 1937. do 1941. je direktor Muzičke škole "Isidor Bajić" u Novom Sadu i istovremeno diriguje horom i orkestrom Narodnog pozorišta Dunavske banovine. Uprava ovog pozorišta mu je poverila da izradi elaborat za organizovanje muzičke grane. Inače, između 1922. i 1926. godine, bio je dirigent osječke Opere i Filharmonije, te šef muzičke grane splitskog Kazališta. Pokušao je 1941. godine da se skloni u rodni Zagreb, ali ga ustaše hvataju i sprovode u Jasenovac, u kome je ubijen 1942. godine.⁵¹

Istovremeno je na srpskoj sceni delovao *Josip Rajhenić Raha* koji je u pozorištima Subotice /1921-22/, Novog Sada /1924-1926/, Osijeka /1926-27/, Beograda /1927-1929/ i Skoplja /1931-1933/ dirigovao orkestrima. Uglavnom operetskim i operskim. Bio je i kompozitor scenske muzike, te nekoliko opereta: "Grof de la Kor" /1922/ u Subotici i "Prolećne impresije" /1922/ u Zagrebu. Tri godine kasnije, u Zagrebu je izvedena i treća njegova opereta "Igra sreće", dok je četvrta, prikazivana u Novom Sadu /1925-26/ bila "Verenica Nj. Visočanstva", kojom je i sam dirigovao. On nestaje iz Jugoslavije 1933. godine, neznano gde.⁵²

Na scenama Novog Sada /1920-1927/ i zatim u Beogradu, delovao je jedan svestrani scenski umetnik, *Klemens Klemenčić* /1893-1942/, koji je bio operiski i operetski pevač, reditelj, baletski igrač i koreograf. Rođen je u jevrejskoj porodici *Pekelman* u Lavovu, gde je 1909. godine prvi put stupio na scenu. Smatra se pionikom baleta u Novom Sadu, gde je

48 Ibidem.

49 Ibidem.

50 "Hrvatsko narodno kazalište", Enciklopedijsko izdanje, Zagreb, 1968.

51 Dr Z. T. Jovanović "Narodno pozorište Dunavske banovine", Beograd-Novi Sad, 1996.

52 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

stigao sa ruskom "belom" emigracijom. U beogradskom Narodnom pozorištu je radio kratko, da bi ubrzo /1929/ poslao šef Agencije za strane artiste pri Udruženju glumaca Jugoslavije. Pretpostavlja se da su ga 1942. ubili nacisti na beogradskom Sajmištu.⁵³

Beogradanin *Rafailo Blam* /1910-1991/ završio je violinski odsek u Muzičkoj školi "Stanković", a poznat je kao solista na violini, gitari i harmonici, kompozitor i dirigent. Po povratku iz oficirskog zarobljeničkog logora u Nemačkoj, bavio se i pedagoškim radom u Muzičkoj školi "Mokranjac" u Beogradu. U roptsvu je dirigovao operskim koncertima, komponovao i svirao harmoniku. Napisao je brojne spletove srpskih narodnih melodija i jevrejskih horskih pesama sa orkestarskom pratnjom, te scenske muzike za pozorišne komade "Irkutska priča", "Šuma", "Bez krivice krivi", "Antoška", "Toška i lav" i "Loptica skočica". Autor je i dečje opere "Mornari" /1968/.⁵⁴

IVONA MANON-FERARI

/1902- ?/

Svrstavana je među "operetske pevačice sa nesumnjivo najboljim osobinama te artističke grane, nastupala je u Beogradskoj opereti Radoslava Vesnića /1927/ u koju je došla iz osječkog Narodnog kazališta i potom je angažovana kao glumica /1927-1929/ u niškom Povlašćenom pozorištu. Potom je postala članica Sekcije Narodnog pozorišta Dunavske banovine sa sedištem u Požarevcu /1929-30/.⁵⁵

Rođena je u jevrejskoj porodici u Novom Marofu, ali se ne zna čime se bavila do 17. januara 1925. godine, kada je stupila u trupu Dragutina Levaka, kako je upisano u njen karton Udruženja glumaca. Iz njega se vidi da je bila profesionalna glumica do 1934. godine, posle čega nema tragova o daljem umetničkom delovanju.

Pevala je subretske partije Abe u "Orlovu", Ilku u "Grofici Marici" i Aranku u "Knjeginji čardaša". Podaci o dramskim ulogama nisu sačuvani.⁵⁶

SAŠA GREGOR

/Geza Šenberger/

/1908-1941/

Na sceni Narodnog pozorišta Dunavske banovine u Novom Sadu, tokom sezone 1940-41 pojavio se kao pevač glavnih partija u operetama i operama. Pre toga se bavio veoma uspešno pevanjem na koncertima operskih arija. Zato ga je novosadsko Pozorište na predlog Rikarda Švarca i Silvija Bombardelija angažovalo za člana muzičke grane ovog teatra.⁵⁷

53 Arhiv Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu.

54 Arhiv Muzeja pozorišne umetnosti Srbije u Beogradu.

55 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta...", Beograd, 1979.

56 Arhiv Muzeja pozorišne umetnosti Srbije u Beogradu.

57 Dr Z. T. Jovanović "Narodno pozorište Dunavske banovine", Beograd-Novi Sad, 1996.

MILENKO R. VESNIĆ

Bio je Jevrejin i zvao se *Geza Šemberger*, ali je nastupao pod umetničkim imenom *Saša Gregor*. Imao je vrlo lepo obojen, tehnički izražen bariton sa izvanrednom muzikalnošću. Ipak, u početku nije oduševljavao krutom glumom, što je vremenom, velikim trudom, donekle ispravio.⁵⁸

Pevao je Sempronija u komičnoj operi J. Hajdna "Apotekar", Šuberta u opereti "Tri devojčice" i De Šamplatrea u popularnoj opereti "Mamzel Nituš" uz dobre kritike muzičkih recenzenata.⁵⁹

Čim je okupiran Novi Sad, deportovan je sa prvom grupom Jevreja i ubijen.⁶⁰

RUŽA KRANČEVIĆ /1877-1963/

Rođena je u skromnoj jevrejskoj porodici u Banatskom Brestovcu kao *Ana Froman*. Završila je Srpsku devojačku školu u Pančevu i udala se za glumca i reditelja Dragutina Krančevića i postala članica drame Narodnog pozorišta u Beogradu /1906/. Zatim je u angažmanu u Osijeku /1910-1914/ i prelazi u novosadsko Srpsko narodno pozorište u kome ostaje do kraja radnog veka 1950. godine.⁶¹

Počela je kao pevačica u operetama i komadima sa pevanjem, "gde je dolazio do izražaja njen izuzetno lep sopran. Kasnije je igrala dramske role veoma osećajno, toplo, neposredno i prirodno. A u vreme umetničke zrelosti tumačila je karakterne uloge".⁶² Bila je jedna od najboljih Julija u "Romeu i Juliji", Eliza Dulitl u "Pigmalionu", Amalija u "Razbojnicima", Ebigejl u Skribovoj "Čaši vode", Sara u "Pokondirenoj tikvi" i Čučuk Stana u "Hajduk Veljku". Igrala je gotovo sve ženske noseće likove u Nušićevim delima.⁶³

"U kategorijama veoma zapaženih uloga Ruže Krančević spadaju Marta u "Igri o mucu Isusovoj" Karela Šenhera, gospođa Kerekeš u delu "Gospođa polaže maturu" Ištvana Bekefija i Adorijana Stela... Kao nosilac nosećih uloga punila je dvorane. Njeno pojavljivanje predstavljalo je u vreme pozorišnog romantizma doživljaj, u kome je vladala scenom".⁶⁴

RIKI LEVI /1916-1958/

Svrstavana je u najcenjenije primadone srpskog baleta između dva rata. Sa 14 godina proricali su joj sjajnu karijeru, kada je 26. jula 1920. godine nastupala kao učenica Baletske škole u Zagrebu. Uz pomoć "Benevolencije" školovala se tri godine u Beču i odmah dobila

58 Ibidem.

59 Ibidem.

60 Ibidem.

61 Arhiv Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu.

62 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta...", Beograd, 1979.

63 Arhiv Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu.

64 Dr Z .T. Jovanović "Narodno pozorište Dunavske banovine", Beograd-Novı Sad, 1996.

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

angažman u beogradskom Narodnom pozorištu, u kome je radila od 1923. do 1935. godine, kada je tragično povredila kuk.

Posle toga je otvorila modističku radnju u Knez Mihailovoj ulici, a 1941. godine je uspela da se skloni u selo Grubače kod Ljiga pod imenom *Milica Marušić*. Po oslobođenju se zaposlila u Narodnom pozorištu kao modiskinja. 1957. godine je otišla u Njujork radi operacije, gde je 1958. godine umrla. Tamo je i sahranjena.⁶⁵

Bila je velika balerina u vreme stasavanja beogradskog Baleta, kada ju je kritika svrstavala među prve i najveće igrачice sa posebnim smislom za grotesku.⁶⁶ O njoj je Gordana Kuic napisala roman "Miris kiše na Balkanu" prema kome je Igor Kuljerić komponovao baletsku muziku. Balet je izveden u Sarajevu sa velikim uspehom.⁶⁷

LUJO DAVIČO /1908-1942/

Bio je poznati baletski igrач, koreograf, pedagog i profesor u Muzičkoj školi "Stanković" u Beogradu. Organizovao je česte baletske koncerte sa svojim učenicima i na njima i sam igrao. Najznačajniji su mu bili prikazi istorijskih igara kroz razne epohe. Njegova koreografija igre "Harač" ili "Društvo naroda" predstavljala je vizuelnu borbu za bolji život, pravednije odnose i slobodu čoveka, što je bio deo političke demonstracije proleterske revolucije.

Kao član KPJ od 1941. godine, prelazi na ilegalni rad u Crnu Goru, gde hrabro gine na zadatku 1942. godine. Naime, kao konobar je u Nikšiću poslužio italijanske oficire špage-tima, u kojima se nalazila tempirana bomba. Zato je po oslobođenju beogradska Baletska škola dobila njegovo ime.⁶⁸

MARGARETA FROMAN /1894-1970/

Dvadesetih godina, sa "belom" ruskom emigracijom u Jugoslaviju su stigli već slavni baletski umetnici Margareta Froman i njena braća *Maksimilijan* /1898- ?/ i *Valentin* /1906- ?/, te inž. *Pavel* /1894-1940/ akademski slikar, scenograf i kostimograf. Prvo su stigli u Zagreb /1921/ posle velikog uspeha ruskog baleta na evropskoj i američkoj turneji /1914-1920/. Margareta je, kao i njena braća, imala visoko akademsko obrazovanje, Moskovski konzervatorijum, pa je svoje veliko iskustvo i znanje prenela na ansamble u Zagrebu i Beogradu.⁶⁹

65 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979.

66 Ibidem.

67 Sanja Košničar "Pozorište", Novi Sad, 10. jun 1991.

68 Arhiv Muzeja pozorišne umetnosti Srbije u Beogradu.

69 "Hrvatsko narodno kazalište", Enciklopedijsko izdanje, Zagreb, 1968.

MILENKO R. VESNIĆ

Udala se za kompozitora i dirigenta Krešimira Baranovića, pa je zahvaljujući tome, uspjela da izbegne holokaust, dok su joj braća Maksimilijan i Valentin emigrirali u SAD. Između dva rata, Margareta je bila šef beogradskog Baleta /1927-1929/. Inače, prema stručnoj kritici, označavana je kao najbolja klasična balerina koja je prešla preko zagrebačke i beogradske scene. Sa sobom je donela veliko znanje i iskustvo iz moskovskog Boljšoj teatra.

U Beogradu je postavila Baranovićeve balete "Licitarsko srce" i "Imbrek z nose", kao i "Ohridsku legendu" koja je beogradskom Baletu, po Drugom svetskom ratu, donelo veliku slavu tokom evropske turneje. Režirala je opere "Evgenije Onjegin", "Aidu" i "Suton", te dramu "Cezar i Kleopatra". Nenadmašne su joj bile koreografije baleta "Labudovo jezero", "Romeo i Julija", "Šeherezada", "Kopelija" i niz drugih.

Za svoj rad dva puta je dobila Saveznu nagradu 1948. i 1949. godine.⁷⁰

Maksimilijan Froman je bio član baleta Boljšoj teatra u Moskvi /1907-1919/. Po emigriranju iz Rusije, igrao je u Francuskoj, Engleskoj i Nemačkoj. Od 1921. je angažovan u Zagrebu kao prvi igrač, da bi sledeće godine sa sestrom prešao u Beograd, a zatim odlazi u Bratislavu /1925-1930/. Na kratko se vraća u Ljubljano i Zagreb, kao balet-majstor. Ali, 1935. godine emigrira u Ameriku, zbog narastajuće opasnosti od nacizma u Evropi. Tamo igra kratko vreme, pa se posvećuje pedagoškom radu, uz mlađeg brata *Valentina*.⁷¹

Inž. Pavel Froman je brat blizanac Margaretin. On se nije posvetio baletu, već slikarstvu. Bio je akademski obrazovan pozorišni scenograf i kostimograf. Izradio je više od pedesetak scenografskih i kostimografskih dela na scenama Beograda i Zagreba koja su se isticala kolorističkim efektima i prefinjenim stilskim rešenjima.⁷²

RUT PARNEL /1923-1992/

Rođena je imućnoj jevrejskoj porodici Niderbaher (Niederbacher) u Bečkereku /Zrenjaninu/. Kao devojčica je, privatno, učila balet kod poznatih balet-majstora Mileta Jovanovića i Borisa Knjazova. Sa 11 godina je postala pobednica na Međunarodnom konkursu u Beču /1934/, a sa 16 godina počela da igra na sceni Narodnog pozorišta u Beogradu, na kojoj je ostala do 1969. godine. Igrala je pod imenima Rut Niderbaher, Katarina Simić /posle prve udaje/, a posle oslobođenja 1947. uzela je umetničko ime Rut Parnel.

Veliki umetnički uspon je ostvarila u posleratnom razdoblju kao supruga i saradnica drugog supruga, balet-majstora Dimitrija Parlića. Njenim najvećim uspehom se smatra uloga grbavog Patuljka u baletu "Rođendan infantkinje" za koju je dobila Republičku nagradu. Scenu je napustila zbog problema sa kičmom. "Posedovala je izvanrednu klasičnu tehniku,

70 "Hrvatsko narodno kazalište", Enciklopedijsko izdanje, Zagreb, 1968.

71 Ibidem.

72 Ibidem.

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

posebno prilikom okreta. Igrala je sa izuzetnom lakoćom i postizala nenadmašnu brzinu u interpretiranju klasičnih sastava.⁷³ Smatrana je najboljom Julijom u "Romeu i Juliji", Biserkom u "Ohridskoj legendi" i Svanildom u "Kopeliji".⁷⁴

Mala rastom, bivala je velika na sceni zahvaljujući vrhunskom baletskom doživljaju sa istančanim smislom za stilizaciju. Kada je postigla najveći umetnički uspeh imala je 46 godina života.⁷⁵

U beogradskom Baletu je radila još Jevrejka *Jelena Vajs* (1903-1980) koja je igrala solo partije, ali se više istakla kao pedagog i koreograf. Uspešna koreografija, po oceni kritike i publike, joj je bila "Zlatna ribica".⁷⁶ Kao članica baletskog kora u Beogradu između dva rata, pominje se i *Štefa Eškenazi*⁷⁷, ali nema bližih podataka o njenom radu.

Posle Drugog svetskog rata, srpskom scenom su vladala dva velika reditelja jevrejskog porekla Jovan Bata Putnik i dr Hugo Klajn. Prvi je počeo karijeru pred sam početak rata, a drugi posle oslobođenja. Obojica su na kraju karijere bili profesori Akademije, odnosno Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu.

DR HUGO KLAJN /1894-1981/

Zabeležen je kao nesvakidašnja pojava u srpskom pozorištu, jer je na scenu stupio kao afirmisani pozorišni kritičar, a rediteljski rad je zasnivao na sopstvenom delu "Osnovni problemi režije", kao i na multidisciplinarnom pristupu, čija je podloga ležala u širokom obrazovanju.⁷⁸ Inače, rođen je u Vukovaru, gde je maturirao, a u Beču je studirao medicinu i specijalizirao neuro-psihijatriju, kada je i počelo njegovo interesovanje za teatar u značajnom centru umetnosti. Po oslobođenju je imenovan za člana "neformalne grupe", koja je predstavljala neku vrstu saveta Drame, jer se iskazivao kao kritičar u "Novoj literaturi".⁷⁹

Kao kritičar je polazio od duboke analize tekstova, po sistemu A. Stanislavskog. U početku /1947/ je režirao psihološke drame, kao što su "Gospoda Glembajevi", "Hamlet", "Šuma" i "Pobuna na brodu Kejn", a zatim se uspešno isprobao režijom komedije "Pokondirena tikva" /1950/. Posebno mu je bila dobra inscenacija "Mletačkog trgovca" /1953/. Objavljena su mu stručna dela "Život dvočasovni" /1959/ i "Pojave i problemi savremenog pozorišta" /1969/.⁸⁰

73 Milica Zajceva "Igrala sam muziku", Beograd, 1971.

74 Ibidem.

75 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do današnjih dana", Beograd, 1979.

76 Ibidem.

77 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta...", Beograd, 1979.

78 Ibidem.

79 Ibidem.

80 Ibidem.

MILENKO R. VESNIĆ

JOVAN BATA PUTNIK
/1914-1983/

Po svestranosti umetničkog delovanja, po interesovanju, teorijskom i praktičnom razmišljanju o pozorištu, bio je jedan od najkompleksnijih stvaralaca u posleratnom srpskom teatru.⁸¹ U tri maha je dobio "Sterijinu nagradu" kao najveće priznanje za scensku umetnost u domaćoj dramaturgiji: za režiju "Stradije" R. Domanovića /1959/, valorizaciju scenske poetske dramaturgije Momčila Nastasijevića u delu "Kod večite slavine" /1957/ i za dramaturgiju romana Meše Selimovića "Derviš i smrt" /1969/.⁸²

Dramatizovao je još Selimovićev roman "Pehlivan Šahin" i pripovetku dr Isaka Samokovlije "Pasha nosača Samuila", a napisao je komediju "Nasredin u Travniku", teoretsko delo "Semiologija pozorišta" i niz pozorišnih recenzija po raznim listovima i časopisima. Ipak, najznačajniji mu je rediteljski rad na scenama Beograda, Novog Sada, Pariza /Théâtre entre deux mondes/, Kragujevca, Pančeva, Vršca, Niša i Kruševca. Za njega nije bilo velikih i malih pozorišta.⁸³

Rođen je u Beloj Crkvi od majke sefardske Jevrejke. Diplomirao je u Beogradu na Filozofskom fakultetu i na Dramskom odseku Muzičke akademije. Usavršavao se u Beču, Drezdenu i Parizu. Počeo je da radi /1936-37/ u beogradskom Narodnom pozorištu, a zatim u Narodnom pozorištu Dunavske banovine u Novom Sadu /1938-1941/. Bio je učesnik NOR-a, pa je po oslobođenju jedno vreme radio kao prosvetni radnik u Beloj Crkvi i Zagrebu.⁸⁴ Ali, nije mogao bez pozorišta, a ni pozorište bez njega.

Rano se iskazao kao dobar reditelj pre aprilskog rata 1941, u Novom Sadu režijama Ibzenovih "Aveti", "Srećnih dana" K. A. Pižea, i društvene drame "Nevine" L. Helmanove i "na prečac osvojio kritiku".⁸⁵ Uvek je "tragao za novim pozorišnim formama i obogaćivao svoje postavke scenskim pronalascima, idući bar korak ispred ustaljene prakse..."⁸⁶

IVO JAKŠIĆ /LAJTNER/
/1912-1983/

Između dva rata igrao je u pozorištima Osijeka /1929-1936/ i Sarajeva /1936-1941/. Kao učesnik NOR-a pristupio je 1943. godine Kazalištu narodnog oslobođenja Hrvatske, a po oslobođenju je angažovan u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu /1945-46/, zatim u Narodnom pozorištu u Beogradu /1946-47/. Jedan je od osnivača Jugoslovenskog dramskog pozorišta /1947-1983/. Bio je zapažen filmski i TV glumac.⁸⁷

81 Dr Z. T. Jovanović "Prolegomena za pozorišnu estetiku", Novi Sad, 1985.

82 Arhiv Sterijinog pozorišta u Novom Sadu.

83 J. Putnik "Skica za autobiografiju", Beograd, 1979.

84 Ibidem.

85 Dr Z. T. Jovanović "Narodno pozorište Dunavske banovine", Beograd-Novi Sad, 1996.

86 Ibidem.

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

Njegovu glumu je odlikovala jednostavna, ali produhovljena realistička interpretacija scen-skih likova, lišena svakog egzibicionizma i lažne patetike. Uvršćen je u "besmrtnike" Jugoslovenskog dramskog pozorišta. Takvu je čast imala samo nekolicina velikana. Odigrao je više od stotina likova klasičnog i savremenog repertoara, dokazujući pravilo da nema velikih i malih uloga, već glumaca.⁸⁸

ISAK BATA AMAR /1914-1985/

Mada je diplomirao pravo, čitav radni vek je bio pozorišni kritičar, sekretar Drame beograd-skog Narodnog pozorišta, te upravnik niškog i Beogradskog dramskog pozorišta. Počeo je kao glumac i pevač u pozorištima oficirskih zarobljeničkih logora u Nemačkoj, a karijeru završio kao profesor organizacije Pozorišne akademije u Beogradu. Bio je samopregoran kulturni stvaralac, i pružao je sve svoje intelektualno iskustvo i sposobnosti.⁸⁹

EUGEN VERBER /1923-1995/

Jedan je od najzapaženijih pozorišnih, filmskih i TV glumaca. Značajno je doprineo razvoju pozorišta u Novom Sadu, Sarajevu, Banjaluci, Nišu i Beogradu. Bio je pisac i prevodilac dramskih dela sa šest svetskih jezika, reditelj, scenograf, novinar i urednik. Stekao je svetska priznanja kao naučnik judaista i hebrejista, te bio profesor Beogradskog i Sara-jevskog univerziteta po pozivu.⁹⁰

Stupio je na scenu 1945. još ne skinuvši partizansku uniformu, bez završene srednje škole. Ali, ubrzo je stekao visoko obrazovanje i postao značajni intelektualni stvaralac. Kao vrsni prevodilac ne samo pozorišnih komada, već i kapitalnog dela "Talmud", koje je doživelo četiri visokotiražna izdanja, dobio je Nagradu za životno delo.⁹¹

Pisao je i naučne studije i postao član PEN-a, Svetskog društva za jevrejske nauke i Saveza za hebrejski jezik i kulturu.

MORIS LEVI /1932-1983/

Posle završene Pozorišne akademije u Beogradu, postao je član Jugoslovenskog dram-skog pozorišta u Beogradu /1956/ i odmah pokazao visoke kvalitete vrsnog glumca.

87 B. Stojković "Istorija srpskog pozorišta...", Beograd, 1979.

88 Spomenica "Jugoslovensko dramsko pozorište", Beograd, 1972.

89 Dr Petar Volk "Pozorišni život Srbije 1944-1986", Beograd, 1986.

90 Arhiv Muzeja pozorišne umetnosti Srbije u Beogradu.

91 Arhiv Udruženja književnih prevodilaca Srbije u Beogradu.

MILENKO R. VESNIĆ

Odigrao je niz značajnih uloga klasičnog i savremenog domaćeg i stranog repertoara i ostavio vidljiv trag svojim stvaralačkim pregalaštvom, tumačeći tridesetak likova vrlo različitog žanra.^{92/93}

***

Na razvoj srpskog pozorišta tokom prošlog i ovog veka značajno su uticala i dvojica upravnika: *dr Nikola Petrović* (Šauengel) /1849-1916/ koji je bio na čelu beogradskog Narodnog pozorišta od 1893. do 1900. godine, te *Eli Finci* /1911-1980/, poznati kritičar, novinar, književnik i osnivač Jugoslovenskog dramskog pozorišta /1947/. Ali, i desetak ljudi koji nisu radili u pozorišnim ansamblima, već su svojim javnim delovanjem predstavljali značajnu polugu u društvenoj misiji pozorišta.

Prvi pozorišni recenzent u srpskoj pozorišnoj istoriji bio je *Hajim Davičo* /1854-1916/, diplomata i književnik, a značajni uticaj kao kritičar i na pozorišna kretanja uopšte, imao je i *Pavle Marinković*⁹⁴ /1866-1925/, ministar prosvete i književnik. U red ovih stvaralaca takođe spada i sarajevski lekar *dr Isak Samokovlija* /1889-1955/, književnik, dramski pisac i filmski scenarist, a uz njega jedan od najsvestranije obrazovanih *Stanislav Vinaver* /1891-1955/, dramski i operiski recenzent, dramski pisac i prevodilac, novinar i pesnik.

Ništa manje značajno mesto nije zauzimao ni lekar *dr Žan Konfino* /1892-1975/, koji se iskazao kao vrsni komediograf, humorista, pripovedač i publicist. A od mladih snaga *Oto Bihalj-Merin* /1904-1993/, kritičar, književnik, publicista i autor jedne drame *"Livnica"*, te *Oskar Davičo* /1909-1989/, romansijer i pesnik, čija su dela dramatisovana i igrana na gotovo svim srpskim scenama. Poznati vojvođanski pozorišni recenzent bio je *Siniša Filipović*, inače po pravom imenu *Sigmund Fišer* /1910-1941/, književnik, novinar i dramski autor. Anovosadski novinar i humorista *Đorđe Fišer* /1933-1989/ napisao je uspešnu scensku satiru *"Noć za Mariju"* i niz radio drama.

Književnik i esejist *Danilo Kiš* /1935-1989/ je bio i plodan dramski pisac. Njegova dela *"Elektra"*, *"Noć u magli"*, *"Papagaj"*, *"Drveni sanduk za Tomasa Vulfa"* i *"Mehanički lavovi"* igrani su /1969-1980/ u Beogradu, Subotici i na TV. Dramatizacija njegovog romana *"Grobница za Borisa Davidoviča"* prikazivana je na svim srpskim scenama. Međutim, delovanje svih ovih stvaralaca zahteva posebnu i ozbiljnu studiju.

---

92 Spomenica "Jugoslovensko dramsko pozorište", Beograd, 1972.

93 Dr Petar Volk "Pozorišni život Srbije 1944-1968", Beograd, 1968.

94 Dr Andrija Radenić "Narodni poslanici Jevreji u Skupštini Srbije 1878-1888", Zbornik jevrejskog istorijskog muzeja br. 6, Beograd, 1992.

JEVREJI NA SRPSKOJ POZORIŠNOJ SCENI TOKOM 19. I 20. VEKA

Milenko Vesnić

S u m m a r y

JEWS IN THE SERBIAN THEATRE

Together with the development of the Serbian professional theatre during the XIX and XX centuries gradually increased the participation of the Jewish stage artists in drama, opera and ballet, and also their contribution as theatre directors, producers and managers, authors and translators of plays, composers and theatre critics.

Jews were already present in the early period of the touring companies, which was followed by their participation in the development of the National Theatre in Belgrade, Serbian National Theatre in Novi Sad and National Theatre in Niš. The creative personalities of about sixty of them had highlighted the times they worked in. They were - and are - Milan Barić, Josip Papić, Fran Nojbauer-Novaković, Ivo Jakšić, Ruža Krančević, Mila Dinulović-Veličković, Slava Kos-Mihailović and Rahela Ferari.

The directors of significant accomplishments were Erih Hecl, Ph.D., Jovan Putnik, Hugo Klajn, M.D., Slavko Lajtner and Predrag Dinulović. Margareta Froman had the highest standing as prima ballerina, choreographer, pedagogue, opera and drama director, as did her brother Maksimilijan - Max, ballet dancer of the world repute. Greatly appreciated were also prima ballerinas Riki Levi and Rut Niderbaher-Parnel, and the work of choreographer and pedagogue Lujo Davičo was extremely respected.

The Jewish singers were the pioneers of the Belgrade Opera: Isak Armidi, Leon-Lav Zinovjev, Blanka Kezer and Saša Gregor. Noteworthy were the conductors and composers Rikard Švarc, Josip Rajhenič-Raha, Bruno Bjelinski, Alfred Pordes-Srečković and Rafailo Blam. Diversely creative Klemens Klemenčić-Pekelman was the pioneer of the Novi Sad Ballet: he was dancer, choreographer, actor, director, opera and operetta singer.

Late Eugen Verber is of particular importance; this actor, director, scenery designer and translator had translated numerous Jewish plays that were performed on all Yugoslav stages. He was also a world known scholar, the researcher and historian of the Jewish past.

Theatre producers and managers were Nikola Petrović, Ph.D., Radivoje Dinulović, Isak Amar and Eli Finci, who was also a drama critic. The writers Hajim Davičo, Stanislav Vinaver and Pavle Marinković also were critics and translators, while Isak Samokovlija, Žak Konfino, Pavle Šebešćan and Danilo Kiš beside fiction also wrote theatre plays.

At present in Serbian theatres, cinematography, ballet, music and art are active more than forty actors, directors, singers, musicians and writers.